

Mai templomok

a történeti templomépítés és térszervezés tükrében

Mi jár a fejében a ma épülő keresztény és reformált templomok tervezőinek egy-egy újabb épület tervezésekor? Van-e valami közös kiindulópont, vagy az egykor szigorú kánon szerint épülő templomok is óhatatlanul az egyedi megoldások irányába haladnak visszavonhatatlanul? Érdekl-e az építészeket, hogy a ma templomba járó hívők istenképe és a templomba járás motívumai hogyan viszonyulnak a száz évvel ezelőttihez, vagy akár a középkori ember hitéhez (amennyi arról tudható) és érti-e a ma templomba járók sokasága az építészek üzenetét, vagy csak a szép, új vakolt falaknak, míves homlokzatoknak, a frissen lakkozott padok újdonságának örül, távol maradva az épület által közvetíteni akart gondolatoktól – melyeket ha értene, egyáltalán nem biztos, hogy el is fogadna. Számtalan kérdés, mellyel a téma iránt érdeklődőknek feltétlenül szembe kell nézniük.

Mivel magam is építész vagyok, eszközeim a közelmúltban épült vagy éppen ma épülő templomok értelmezéséhez éppen úgy magánhasználatra készültek, mint a templomot tervező építészek filozófiái.

Az emberinél magasabb rendű szellemi világ létezésébe vetett hit, illetve az ember és e szellemi világ viszonya az építészetben is sokféleképpen ábrázolható. Ennek a viszonnak az érzékeltetésére az emberi természet jellegéből adódóan kétféle módszer kínálkozik: az egyik az értelmén, a tudaton keresztül hat, a másik közvetlenül az érzékeken keresztül. Az előbbi eszköztárába a szimbólumok és a hozzájuk kapcsolódó vélt vagy valós tartalmak tartoznak, mélyen átítatva az adott kor és társadalom műveltségével, kultúrájával, míg az utóbbi, az ér-

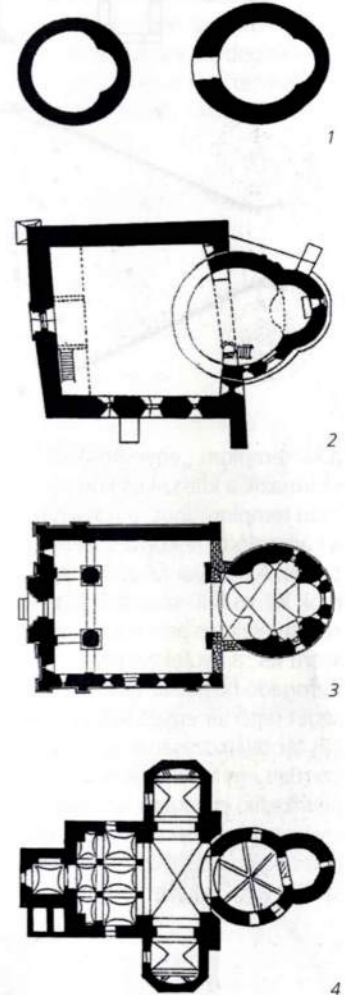
zékeken keresztül közvetített hatás a helytől és a kortól szinte függetleníthető. Az építészeti szándék megvalósítására, tehát az ember és az ember felett álló szellemi világ viszonyának ábrázolására alkalmas eszközök e két csoportja a valóságban elválaszthatatlanul egybefonódik. Megkülönböztetésük nélkül, az egyik vagy a másik dominanciájának felismerése nélkül viszont csak sötétben tapogatózánk.

A szimbólumok között első helyet foglalnak el a geometrikus jelképek, hiszen a szerkeszthe-tőség, a szerkesztés matematikai összefüggései közvetlenül alkalmazhatók az építészetben, azon belül is elsősorban az alaprajzban. Egy elemi geometriai forma – mint például a kör – önmagában is alkalmas arra, hogy nevezetes pontja, a középpontja, és a képzeletben azon áthaladó függőleges tengelye révén az égi és az alvilágot a föld közvetítésével összekösse. A kör és a belőle származtatható sokszögek közismerten a szent helyek szimbólumai a szakrális építészetben. A szimbólumok körébe az egyszerű geometrikus formákon túl számos összetett jelkép is tartozik, mint például a közismert görög és latin kereszt, de ide sorolható a Makovecz Imre paksi templomának alaprajzi motívumául szolgáló kettős spirál is. A latin kereszt mint jelkép olvasatai közül a keresztre feszített Krisztus képe mindent elhomályosít, évszázadokon keresztül ezt tanulta a keresztény Európa. A paksi templom kettős spiráljának tartalmát és összefüggéseit – azt gyanítom – bírálói és méltatói sem mind ismerik, s a jelkép – azon a körön kívül, akik e jelkép tényleges tartalmával tisztában vannak – éppen úgy nem mond

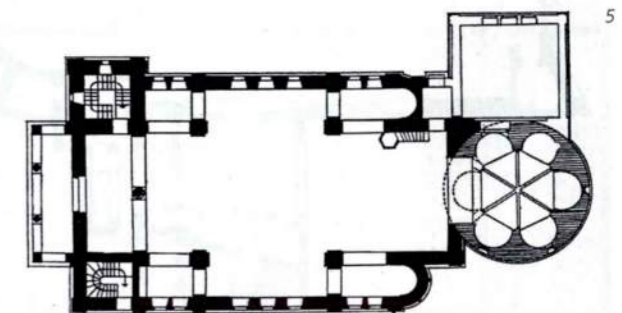
sokat, mint ahogy a század vége felé közeledő Európa számára lassan az évszázadokon át belenevelt kereszt motívuma sem mond többet.

Az alaprajz sokat elárul ugyan az építész szándékairól, de nagyon keveset árul el az alaprajz fölé magasodó térről. A tér – melynek hatása minden alaprajzi szimbólumnál erősebb – olyan sok változótól függ, hogy szinte elemezhetetlen. Szentkirályi Zoltán – sajnos nem eléggé ismert – tanulmánya az építészeti tér érzékeléséről arra tesz kísérletet, hogy egzakt fogalmakkal, a térszemlélet különböző típusainak kategóriákba sorolásával tegye megfoghatóvá ezt az elvont képződményt: a teret.

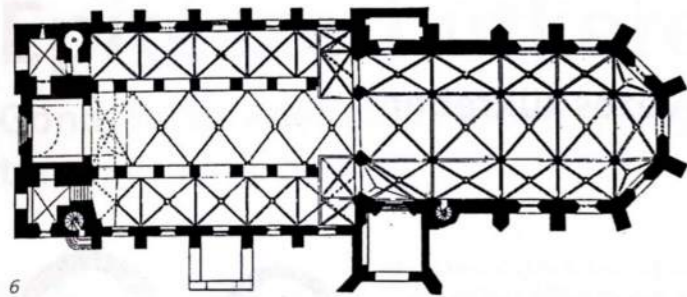
Ennek a kis eszmefuttatásnak a keretei között reménytelen volna akár csak körvonalaiiban is megidézni ezt a tanulmányt, és éppígy reménytelen vállalkozás lenne az alaprajz síkjából a térbe kilépve a mai templomok terének hatását elemezni. Ennek ellenére nem kevés tanulsággal szolgál az sem, ha a többé-kevésbé önálló életet élő alaprajz szintjén maradvá állapítunk meg érdekes összefüggéseket. A szent helyek kezdetben zárva voltak a külvilág elől. A korai középkori rotundákba is csak a papnak volt bejárása, a hívők a szabad ég alatt gyülekeztek, ott folyt az istentisztelet. A gyülekezet befogadására alkalmas profán tér – a vásárcsarnok – és

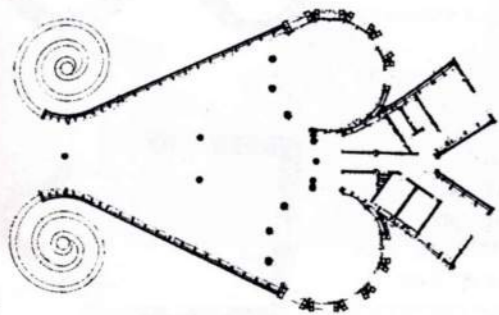
1. Kerekgyháza és Nagykőrös rotundái
2. Szalonna rotundája a későbbi átépítéssel
3. Karcsa
4. Keresztúr
5. Kiszombor temploma a rotunda leválasztása előtt

6

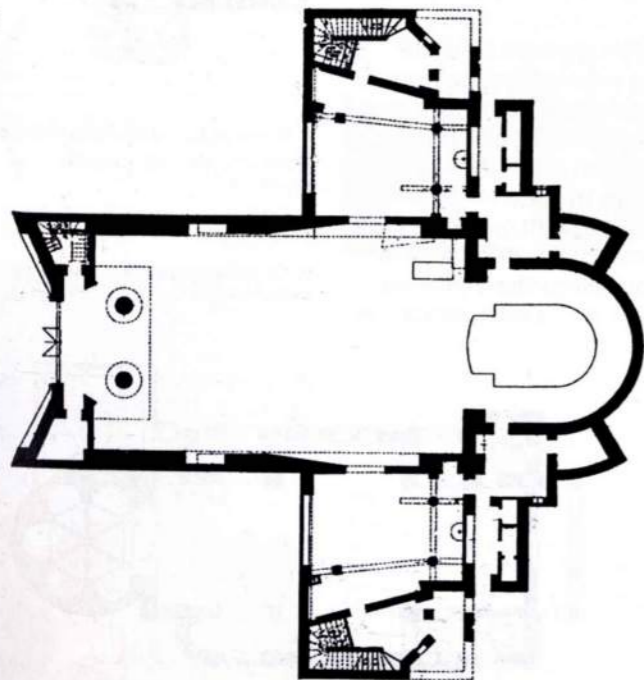

7

a körtemplom „egyesítéséből” származik a klasszikus koraromán templomtípus: a hosszház a kapcsolódó félköríves szentélyel. A magyar falusi templomok XII. és XIII. századi bővítései szemléletes példái e két egyszerű tér, a gyülekezetet befogadó hosszház és a szentséget rejtő tér egyesülésének. A két tér találkozásánál törvényszerűen egy harmadik elem is keletkezik: egy kapu, amelyik elválasztja, de össze is köti a tereket egymással. Az alapképlet szerint a gyülekezet fedett he-

lyen, egy csarnokban ül és a szent hely felé fordul, melybe egy kapun át belát, de be nem léphet. A pap hol a hívők, hol a szentség felé fordulva, a (diadal) kapuban állva közvetít a két világ között. Ha a régmúlt templomait e két alapvetően különböző funkciójú tér viszonylatában vizsgáljuk, és évszázadok történéseit néhány perc alatt forgatjuk le lelki szemünk előtt, számtalan előre elképzelhetetlen kombináció adódik e két önálló, egymásnak időnként ellentmondó változásaiból. Gya-

8

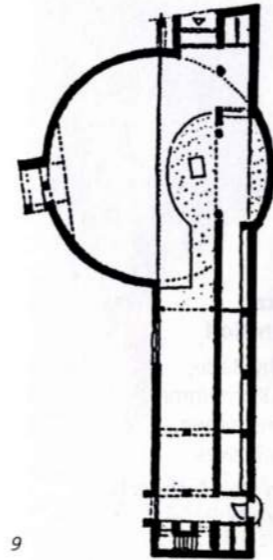

kori jelenség például, hogy az építészeti divatok változását követve a templomok szentélyét hamarabb építik át, mint a hajót, olykor az utóbbi befejezése el is marad. Sok más között ez történt például a szászsebesi templommal is, ahol a gótikus csarnokszentély túlvilági fényességét a megmaradt románkori hajó sötétségéből csodáljuk, s a fenti alapképlet tudatos tervezői szándék nélkül is megvalósul. Más érdekes példa a középkori templomok sorában is rangos kiszombori körtemplom esete, ahol a 11. században épült kápolnát a század elején hosszházzal bővítették, tetőt húzva a gyülekezet feje fölé. A hívők a puritán neobarokk térből láthatták a koraromán karélyos szentély színes terét. A közelmúltban lezajlott műemléki rekonstrukció során a műemléki értéket tekintve igen rangos körtemplomot leválasztották a „belőle sarjadt” hosszházzal, s így sajátos, sejtosztódáshoz hasonló folyamat játszódott le: két templom született.

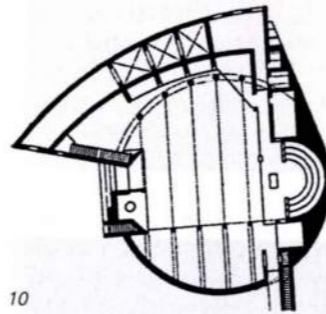
A reformáció idején nagy izgést mozgást, hurcolkodást láthatunk a templomtérben: amikor az ereklyét kitétték a templomokból, s így a szentély, mint térforma létjogosultsága megszűnt, padokkal és karzatokkal építették tele a félköríves apszisokat. A templom az úr asztala köré gyűlő hívők egyszerű gyülekezeti termévé vált, s még az újonnan, centrálisan épített templomok sem a szentély felnagyított változatának, hanem a hívők befogadására szolgáló profán csarnok speciális változatának tekinthetők. A liturgia reformját követően épült katolikus templomok esetében mintha fordítva lenne. Mivel a szentség továbbra is a templomban van, a hívőket ültetik a szentélybe, s az egykori gyülekezeti tér gyakran fizikailag is megszűnik. Jó példa erre Csete György halásztelki temploma, ahol a jurta – mint a világegyetem szimbóluma – analógiáján keresztül szinte bizonyos, hogy az építész szándéka a hívők szentélyébe való bevezetése volt; a szellemes szerkezettel épített templomtér

semmi esetre sem tekinthető profán térnek.

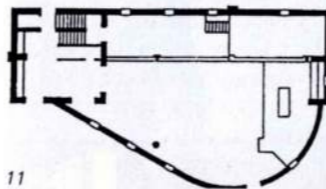
A reformált templomok centrálisan berendezett gyülekezeti termei és a katolikus egyházak felnagyított szentélyei viszont számos problémát okoztak és okoznak ma is. Egyrészt azért, mert a hívők – akik korábban a már emlegetett kapun, a diadalíven át a szentélyt mint valami másvilágot látták – most „egymást nézik”, másrészt azért, mert a szertartást celebráló lelkész, lévén ő is „frontálisan” felépített ember, nem tud egy centrumból mindenki felé fordulni egyszerre. Ezért tökéletes, kör formájúra szerkesztett terek sem voltak soha tökéletesen centrálisan berendezve, mindig létrejött valamilyen, a tér logikájának ellentmondó irányultság. A tér formáján túl az ilyen alaprajzok esetében nagy jelentősége van a méreteknak, vagyis minél kisebb a centrális tér, annál kevésbé működik – mint a már említett halásztelki templom esetében is. Az egyhajós, félköríves szentélyzáródású kis román templomoknál ez nem így van, bármilyen kicsi is a tér, működik. Ferencz István miskolci temploma típusát eleveníti fel, amit az elhangzottak fényében semmi esetre sem tekinthetünk konzervatív gesztusnak. Török Ferenc újabb templomai, nyomában Balázs Mihály és Major György tervei viszont tudatosan a centrális tér témáját járják körül – a térhasználat kialakult szokásait is figyelembe véve. „Az őskeresztény katekombák mélyének, az őskeresztény templomok szentélyeinek, a magyar középkor legnemesebb hagyományainak, a barokk pompájának megidézése (...) volt az építészeti szándék” – írja Balázs Mihály a látgymányosi Magyar Szentek templomáról. Az alaprajzát tekintve centrális, berendezését tekintve viszont tengelyre szervezett tér végén félköríves szentélybővület van, amely nem alkot önálló teret, s az alaprajz a korai, szentélyel bővített középkori rotundák felnagyított változatá-

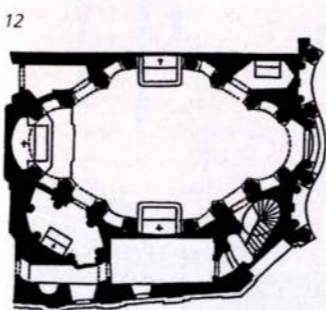
9

10

11

12

nak tekinthető. Ez a ravasz megoldás, ahol a tér méreteit kihasználva lényegében a központos és az irányított tér egybeolvadásáról van szó, már a barokk kor elliptikus tereiben is megjelent. Sok más között klasszikus példa erre Borromini temploma a San Carlino, mely az ellipszis geometriai sajátosságait kihasználva oldja fel a tér szimbolikus tartalma és a térhasználat módja között keletkezett ellentmondást. Az elliptikus térforma Nagy Tamás dunajvárosi evangélikus templomában is megjelenik, viszont egészen más tartalommal. Az ellipszis a rövidebb tengelyén keresztül ketté van vágva, az egyik fele a templom, a másik fele nyitott udvar. A fél-ellipszis-templomtér metszete viszont bazilikális jellegű, ahol az „oldalhajók” a templomtérrel le vannak választva. Ennek eredményeképpen a belső tér az evangélikus hagyományoknak megfelelően nagy csarnoknak tűnik, miközben – az elliptikus térszáródás miatt – a felnagyított szentély hatása is bejátszik a képbe. Az evangélikus templomok között a dunajvárosi a leginkább „katolikus” templom, ami a monumentális tér fokozottan szakrális voltának köszönhető, miközben a homlokzat megnyitásával beözönlő fény hatására tisztán átlátható, puritán csarnok marad. Az alaprajz ellipszisének itt nem a templomtér centrális és irányított szervezése szempontjából van jelentősége, a „tojás” tudatos szimbólum. Már a kereszténységet megelőzően is kedvelt jelkép, az újjászületés szimbóluma volt; a középkorban (többek között) a föltámadt Krisztust jelképezte.

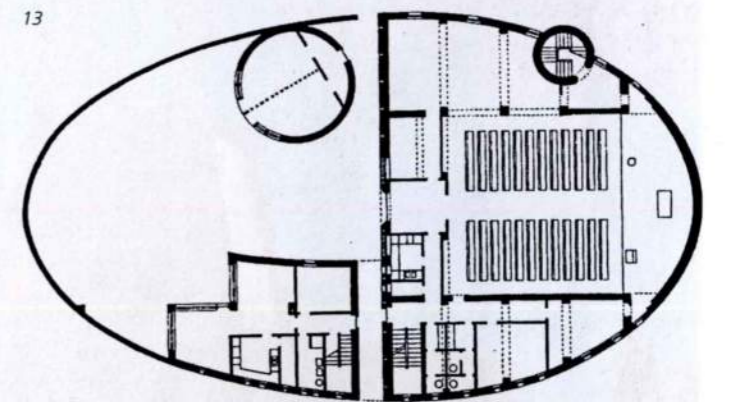
Nem véletlen, hogy egy olyan korban, ahol a kultúrák nem zártak, ahol a tanult szimbólumok jelentése nem egyértelmű, sőt törvényszerűen ellentmondásos, hiszen ugyanaz a szimbólum más kultúrában más jelent, felerősödik a közvetlenül az érzékekre ható építészeti eszközök alkalmazása. Ezek között első helyen szerepelnek az egyedi formák, a különféle

anyagok és a fény. Az építőanyagok sajátosságai és a fényhatások éppúgy kifejezői az építész mondanivalójának mint az alaprajz szimbolikájá, ráadásul mindenki számára érthetőek. Le Corbusier klasszikus példája nyomán Steven Holl egyetemi temploma is ebbe a körbe tartozik. Holl kápolnájának az alaprajza szabálytalan, a főle épített terek és fényhatások miatt barlanghoz hasonlít. A fények nem pusztán festőiek, rendszerük tematikusan felépített mely a jezsuita istentiszteletra épül. A bejárati rámpa és a narthex (előtér) természetes fényvel megvilágított, a hajó keleti oldala sárga felülettel és kék fényvetővel, a nyugati oldala kék felülettel és sárga fényvetővel készült. A kápolnák és a kórus színezése is hasonló, s szilárd falak helyett az egész teret lebegő falsíkok és misztikus reflex-fények határolják. Holl temploma sem alaprajzában, sem tömegében nem keres kapcsolatot az európai hagyományokon alapuló templomformákkal és típusokkal. Térformálási módszereit tekintve leginkább a finnekhez köthető, legalábbis ami az egzakt geometria oldását és önkényes,

„irracionális” formákkal való helyettesítését illeti. Holl templomának üzenetéről az alaprajz szinte semmit sem mond. Az, hogy mi jár a templomok tervezőinek fejében, nyilvánvalóan nem általánosítható. Ha nagy összefüggéseket nem is, de néhány kapcsolódási pontot egy gyökereiben átalakuló sok ezer éves kultúra beidegződései, jelképei és a mai tervezők vívódásai között talán sikerült felvillantani.

Maszyk Csaba

- 6. Szászsebesi temploma a szentély átépítése után
- 7. Paks temploma – Makovecz Imre
- 8. Miskolc, avasi templom – Ferencz István
- 9. Erdő templom terve – Török Ferenc
- 10. Magyar Szentek Temploma – Török Ferenc, Balázs Mihály
- 11. Délegyháza temploma – Major György
- 12. San Carlino – Borromini
- 13. Dunajvárosi evangélikus templom – Nagy Tamás
- 14. Egyetemi kápolna, Seattle – Steven Holl

13

